

Türk Tıp Tarihi Arkivi

Cilt: 6. No. 19. 1942

HEKİM HACI PAŞAYI TALEBESİNDEN SİNAN PAŞANIN METHETMESİ

Dr. A. SÜHEYL ÜNVER

İstanbul kütüphanelerinde çok değerli Türk Müelliflerinin el yazisiyle ve istinsah edilmiş müteaddid eserleri mevcuttur. Bu eserlerde bazan müellifleri hakkında mühim ve tercemei hal kitaplarına geçmemiş malûmata müsadif oluyoruz. Bunlar ancak bu eserlerin yalnız mazruflarile değil zarflerile yani muhteviyatından haric notlar tetkik olundukça meydana çıkıyor.

Anadolumuzun İbni Sina'sı denmeğe seza olan, Mısırdaki tıp ve ilim tahsilinden sonra Aydın oğlu Mehmed beyin daveti üzerine Birgi'ye gelen Konyalı Hacı Paşa (Hızır bin Ali) nin İstanbul kütüphanelerinde tamamen telif mahiyetinde Arabca bir çok eserleri vardır, ve bunların el yazisiyle nüshaları az değildir. Nitekim Topkapı sarayında Ahmed III kütüphanesinde 2070 Numarada Kitabüşşifa (شفاء الالام و دواء الالام) eseri Hacı paşamızın el yazisiyle olan nüshadır. İşte bu nüsha vefat tarihi olan 820 (1417) senesinden Saraya intikal edinceye kadar bir çok ellerde dolaşmıştır. Muhakkak ki hayatından beri gelen en eski nüshalardandır. İşte bu nüshanın başındaki boş sahifede talebesinden olduğu yazılan Sinan paşanın Hacı paşaya 3 beyitli bir methiyesi vardır. (şekil-1) Bunun başı veya sonu varını bilmiyoruz. Bu güne kadar başka bir sureti elimize geçmedi.

Tercemesini üsdadımız Profesör Şerefeddin Yaltkayadan reca ettik, bize bu suretle mealen terceme ettiler :

— Şifa kitabı ariflerin göğsünün şifasıdır (1):

Ondan fazilet erbabının mahrum kalması bir bedbahtlıktır.

[1] Mısra'daki (لصدور) kelimesi (لصدر) olursa vezin dürüst olur.
(Mütercim notu)

- Kiraz : Ağustosta olur, beyaz ve sapı uzun kiraz.
(Çamlıcada Abdülhak efendiden)
Bir tarafı siyah, bir tarafı beyaz ceviz gibi kiraz,
ağustostan sonra olur. (Abdülhak efendiden)
- Beyaz at kestanesi : (yemişi tatlı, beyaz)
(Hekimbaşı efendi yalısı)
- Beyaz kestane çiçeği. Senede yedi kere açar
(Hekimbaşı yalısı)
- Saksı içinde, kırmızı açar kestane çiçeği, (Hekimbaşı yalısı)
- Üzüm : Şam üzümü şeklinde iri, siyah üzüm (Hekimbaşıdan)
Fransanın alâ Şampanya üzümü cinsinden
(Abdülhak molladan)
Fransanın alâ Tanye üzümü cinsinden
(Abdülhak efendi bağından)

Bizde Hekimbaşı Yalısı ve Hekimbaşı bahçesi yalnız bu iki birader ve birinin oğluna aid olanlar değildir. Aynı zamanda bilhassa bu tarihlerde âlim hekimbaşı Salih efendi yalısı ve bahçesi de meşhurdur. Hekimbaşı Salih efendi bahçesi meyvelerile meşhur olduğu kadar bilhassa çiçekleri ve hekimbaşı gülü demekle kendisinin yetiştirdiği bir gül ile de meşhurdur. Abdülhak mollaya aid olanlar listede tasrih olunmuşdur. Fakat diğerleri tasrih olunmamıştır. Bu listenin mühim bir kısmının hekimbaşı Salih efendi yalısına aid olduğunu kabul etmeliyiz. Zira 1276-1285 senelerinde meşhur olan bağ ve yalı hekimbaşı Salih efendiye aid bulunmaktadır. Zira 1270 (1854) de Abdülhak molla ve daha çok evvel Mustafa Behçet efendi ölmüş bulunuyordu. Müverrih hekimbaşı Hayrullah efendi de bu tarihlerde bahçe ve yalı ile meşgul değildir.

H. HAMDİ SUAT'IN BİOGRAFYASI

Dr. KÂMİLE AYGÜN

Hamdi Suat Harputlu bir yüzbaşının oğlu olarak 1873 de Harputta doğdu. 1890 da Harput asker rüşdiyesini bitirdi ve İstanbula gelerek kuleli asker idadisinin Tıp kısmına girdi. Burada üç sene okuduktan sonra İstanbul Askerî Tıbbiye mektebine geçti ve 1899 da doktor yüzbaşı olarak diplomasını aldı. Bundan sonra Rieder

paşâ ve Deike taraflarından organize edilen Gülhane hastanesinde bir sene staj yaptı. Gülhane hastanesinde Hamdinin büyük bir heves ve sebatla teşrihi marazî laboratuvarına devamı Rieder paşanın nazarından kaçmadı. Rieder paşanın teklifi üzerine hükümet tarafından 4 sene müddetle Almanyaya gönderildi. Hamdi Almanyada evvelâ Kiel Üniversitesinde bir yandan Flemming ve Mevesin yanında yeniden başlamak üzere anatomi ve histolojiye çalışdı ve öte yandan patoloji enstitüsünde Heller'in yanına devam etti. Sonra Würzburg Üniversitesine gitti ve oradaki anatomi enstitülerinde, Kölliker ve Stör ve aynı zamanda Rindfleisch'in yanlarında çalışdı. Bundan sonra Leipzig de Marchand'ın yanında bir buçuk sene kaldı ve 1904 de veba üzerine yaptığı doktora mesaisini neşretti. Almanyada kaldığı dört senelik çalışma hayatı esnasında tatile zamanlarını boş geçirmiyerek Hanburg'daki Eppendorf hastanesi patoloji enstitüsünde, Fraenkel'in yanına devam ederdi. Leipzig'de doktorasını yaptıktan sonra memleketine dönen Hamdi Gülhane hastanesine teşrihi marazî muallimi tayin edildi. Orada iki sene çalışdıktan sonra Witting paşa ile araları açıldığından kendi arzusuyla duyunu umumiye idaresine geçerek Yemende halif memlihası doktorluğunu aldı ve Yemene gitti. 1906 de Kadırgada teşkil olunan Tıp Fakültesi teşrihi marazî muallimliğine davet olundu. Bir sene sonra, 1907 de askerî ve mülkî Tıp mekteplerinin birleştirilmesiyle meydana getirilen Haydarpaşa Tıp Fakültesi teşrihi marazî hocalığına getirildi. Hamdi burada tam 26 sene kaldı. Büyük harpte Hamdi hocalığını ve İstanbuldaki rahat yaşayışını kendi isteğiyle terkederek Kızılay heyetine girdi ve Erzurum cephesine gitti. Hamdi burada hem bir asker doktoru olarak günlük mesaisini muntazaman ifa etti, hem de o zaman ordumuzu tehdit etmekte olan Typhus salgını üzerinde ilmi araştırmalar yaptı ve bu araştırmaları 1916 da yani harbin tam ortasına tesadüf eden bir zamanda neşretti. Henüz harp bitmeden Haydarpaşa Fakültesindeki işinin başına çağırılınca tekrar hocalığına döndü. Hamdi 26 sene süren hocalığı esnasında bir yandan talebelerinin klasik dersleriyle titiz ve dikkatli bir surette meşgul olurken öbür yandan memleketimizde hiç yoktan bir teşrihi marazî laboratuvarı yarattı ve onu tekâmül ettirdi. Türlü güçlükler içinde büyük bir azim ve sebat ile çalışarak 1800 parçayı ihtiva eden bir makroskopi müzesi ve enteresan bir mikroskopi arşivi vücuda getirdi. Talebe için biri *teşrihi marazii umumî* ve öbürü *fethi meyyit* adında iki klasik kitap yazdı. Hamdi bu klasik çalışmalarla tatmin olunacak

karakterde bir adam değildi. O her gördüğü ve okuduğu mesele-
nin künhüne vakıf olmak ister ve kitaplarda yazılanları olduğu gibi
kabul etmekle kalamazdı. Zihninin takıldığı meseleler üzerinde
yürür ve yolu üzerine tesadüf eden düğümleri çözmeye çalışırdı.
İşte bu mütecessis ruhunun enerjisiyle ilmi araştırmacı çalışmalarda
da bulundu. Bu çalışmalarından elde ettiği sonuçları muntazaman
neşretti. Hamdinin biraz sonra sayacağım bu neşriyatında tebarüz
ettirdiği noktaların kâffesi garp kitaplarına, en son traité'lere geçti.
Hamdi garp memleketlerinde toplanan bütün patoloji, kanserolo-
ji ve patoloji kompare kongrelerinin kıymetli bir azası oldu.
Bu kongrelerin hiç birisine elini kolunu sallayarak gitmezdi. Onlara
yalnız bir dinleyici sıfatıyla değil uzun ve yorucu çalışmalarıyla
ilmi mesailerıyla iştirak ederdi. Her yerde olduğu gibi kongreler
muhitinde de kendisine büyük bir sempati ve ilmi durumu itiba-
riyle sarsılmaz bir itimat gösterilmişdi. 1930 Mayısında Bakûda
toplanan ve her memlekette en itimada değer ilim adamını davet
eden Rus Tıb kongresi Türkiyeden Hamdiyi seçmişdi. Başda pa-
rasızlığa dayanan bin müşkülât yüzünden İstanbuldan ancak günü
gününe yola çıkabildiğinden Kongre salonuna bir saat kadar geç
giren Hâmdi kongrenin açılmayıp kendisinin beklenmekte olduğunu
hayretle görmüş ve bu vaziyetten çok mütahassis olmuşdu. Bunu
1933 de Berlinde iken aynı kongrede hazır bulunmuş olan büyük
patolog Prof. Lubarsch'dan bizzat dinlemişdim. Hamdi Bakûda
toplanan kongre için hazırladığı mesaisini Fransızca yazmışdı.
Sırası gelince Fransızca söylemeğe başladığı zaman büyük bir kitle
" Türkçe söyle, hepimiz Türkçe anlıyoruz „ diye bağırılmışlar ve
tarif edilmez bir heyecanla Hamdiyi alkışlamışlardı.

Hamdi bu memleket dışı kongrelerine kendi parasiyle gidebi-
lecek vaziyette değildi. O zaman Fakülte hocalarının maaşları azdı.
Onun eline ayda 180 lira kadar bir para geçmekteydi. Bu para
evinin kirasına ve ailesinin günlük maişetine ancak yetmekteydi.
İhtiyacı olan mecmua ve kitapları kısmen fakülteye aldırıyor ve
bu suretle Fakülte kütüphanesinin teşrihi marazî serisinin de ta-
mamlanmasına çalışıyordu. İşte Hamdinin kutulâyemut geçindiğini
bilen ve Hamdinin değerini takdir eden Sıhhiye Vekâletinin yar-
dımı sayesinde Hamdi bu kongrelere gidebilmek imkânını
bulabilmiş ve yabancı illerde Türk kültürünü ve Türk ilmini isbata
çalışmıştır. Hamdi mesleğine aşıkı. Sabahleyin erkenden kapan-
dığı teşrihi marazî laboratuvarında akşam geç vakitlere kadar
kalırdı. Cuma veya Pazar gibi haftalık tatillerle Bayram tatillerini

de ekseriyetle laboratuvarında çalışarak geçirirdi. Fakültede kimse-
nin bulunmadığı ve herkesin evine gitmiş olduğu geç vakitlerde
onu laboratuvarında, mikroskobunun başında veya kitapları arasın-
da yalnız yahut kendilerine bu mesleğe karşı derin bir alâka tel-
kin edebildiği mesai arkadaşlarıyla birlikte, kendini unuttur dere-
cede çalışmağa koyulmuş bir halde bulmak daima kabildi.

1933 de yapılan Üniversite reformunda Hamdi Fakülteden
ayrıldı. Hayatının son iki buçuk senesini o zaman Sıhhiye Vekili
bulunan Başvekilimiz Kadirşinas Dr. Refik Saydam'ın Guraba has-
tanesinde Hamdinin arzusuna göre hazırlattığı teşrihi marazî labo-
ratuvarında yine muntazam çalışmalarına devam ederek geçirdi.

Hamdi Suad'ın neşrettiği original eserlerini kısaca yadetteği
bir vazife bilirim.

1904 — *Die histiologische Veränderungen der Lymphdrüsen bei
der Pest des Menschens* - insanda veba bubonlarının nesic tegay-
yürleri - başlığı altında Almanyada intişar eden *Zschr. f. Hyg. u.
Inf. Krkh.* mecmuasında ilk mesaisini neşretmiştir. Bu mesainin
dikkate değer noktası : Reticulo endothellerin tanınmadığı çok
seneler önce Hamdinin bu hücreleri görmüş olmasıdır. Hamdi sis-
tematik şekilde muayene ettiği veba bubonlarında bu hücreleri o
zamana kadar görülmiyen ve fagositos karakteri gösteren hususi
bir nevi hücreler diye tarif etmiştir. Bundan ancak on sene son-
radırki, 1914 de, Aschoff bu hücreleri Reticuloendothel diye isim-
lendirmiştir.

1907 — *Melaninpigmentierung und epithelialer Ursprung des
Melanoblastoms* (melanin pigmentation u ve melanoblastomların
epithelial orijini) başlığı altındaki mesaisini *Zieg. Beitr.* adlı
Alman mecmuasının 42 nci cildinde neşretti. Patoloji kompare
ye dayanan bu mesaide Hamdi köpeklerde, kedilerde, tavuklarda,
yılanlarda, kaplumbağalarda ve insanlarda, muhtelif tekâmül devir-
lerinde, mukayeseli muayeneler yaptı. Bu suretle uzviyette melanin
pigmentasyonunun epitel hücreleri tarafından imal edildiğini ve
melanin imali fonksiyonunda husule gelen bozuklukların Melanom-
ların zuhuruna sebep olduklarını tebaruz ettirdi.

1916 — *Ergebnisse der Immunisierung gegen Typhus exanthem-
aticus* (Typhus exanthemateuse) de muafiyet sonuçları başlığı
altında *Zschr. f. Hyg. u. Inf. Krkh.* mecmuasında Erzurum cephe-
sindeki çalışmalarının sonuçlarını bildirdi. L. Mohr ve R. Staehelin
in *Handbuch der inneren Medizin* kitabının typhus bahsinde Ham-
dinin bu mesaisinden bahsedilmiştir.

1926 ve 1931 — *Aorto- oder Phytobezoarfälle beim Menschen* (insanlarda Aorto veya Phytobezoar vakaları) başlığı altındaki mesaisini *Dtsch. med. Wschr.* Alman tıp haftalık mecmuasının 1926 yılı 50 nci nüshasında ve *Dtsch. Zschr. f. Chir.* Alman cerrahî mecmuasının 1931 yılı 231 inci cildi 5, 6 ncı nüshalarında neşretti. Bu vakalarda Hamdi hayvanlarda, sığırlarda raslandığı gibi insan midesinde de gayrikabili hazım nebatî kısımların ve yün elyafının mideyi geçemediğini ve midenin istidarı hareketiyle yumaklaşmasının ve taş gibi sertleşmesinin mümkün olduğunu gösteriyordu. Midede iri bir yumruk cesametinde raslandığı yün elyafından ibaret cismi ecnebilerin husulünü Hamdi şöyle izah ediyor. Yün bükürken bazı köylü kadınları ağızlarına toplanan yün yumakcıklarını çiğneyerek yutuverirlermiş. Bu suretle kazandıkları itiyadla kırlarda da keçilerin sırtlarından küçük tutamlar kopararak çiğner ve yutarlarmış. (Henke Lubarsch in pathologie) trete sinde Hamdinin bu sureti izahı yazılıdır.

1926 — *V. A. Bd.* 263 de *Akanthosis nigricans* in histopatolojisi hakkındaki etüdlerini bildirdi.

1927 — *Zieg. Beit.* 78. S. 249 da *über drei seltene Bauchfellgeschwülste* (üç nadir periton tümörü) başlığı altındaki neşriyatında enteresan olan nokta şudur: Embriolojiden biliyoruz ki Perikard gibi, Plevra gibi Periton da Coelom boşluğunu döşeyen ve aslında endoderm in (differentiation) undan husule gelmiş mezodermal Coelom epitelinin neşet etmektedir. Bu esasa göre peritondan neşet eden habis tümörlerin Sarkom tabiatında olmaları iktiza eder. Halbuki Hamdi peritonda iptidai kanser teşekkül edebildiğini bu üç vakasında görmüştür. Morfolojileri bakımından kanser olmakla beraber menşelerini tebarüz ettirmek maksadiyle Hamdi bu tümörlere *Coelothelioma* ismini veriyor. Bunların teşekküllerini de menşeleri Coelom olan periton epitellerinin geri tepme, rückschlag, hadisesiyle asılları olan endoderm tarzında (differentiation) lariyle izah ediyor.

1297 - 22 nci alman patoloji kongresinde - *Praekancerose Dermatosen* - başlığıyla hazırlanmış mesaisi görülmektedir. Hamdi bunda (praecancéreuse) dermatos ların kanserleşmeye başladıkları zaman gösterdikleri histolojik değişiklikten bahsediyor ve deri epitelinin basal hücrelerinde en ufak bir burjon teşekkülünün görülmesini (atypie) nin başladığına atfediyor.

1299 - *Zieglere Beitr.* H. 81 de - *Lepratuberkuloide* - ler üye-

rindeki histolojik incelemeleri çok kıymetlidir. Jadasson un dermatoloji tretesine geçmiştir.

1929 - 24 üncü alman patoloji kongresinde - *Coelothelioma pericardii multiplex* - başlığıyla biraz önce söylediğim periton tümörleri mahiyetinde olan ve yalnız Epicard üzerinde lokalize olmuş tümörlerden bahsetmektedir.

1930 - *Zschr. f. Krebsf.* 32.4 de alman kanserologie mecmuasında, - *Endothelioma peritheliale bulbi pilosum* - ismiyle neşrettiği mesaide: bir koltuk altı tümöründeki orijinal buluşlarını bildiriyor. Bu tümörde bir yandan alveolarsarkoma tekâmül eden yüksek silindrik epitellerle dōşeli guddevi teşekküllerin öbür yandan menşe itibariyle kıl dipleri epitelleriyle münasebetlerini tesbit etmiş ve bu tümörlere *endethelioma peritheliale bulbipilosum* adının verilmesini teklif etmiştir. Kendisinden evvel bir çok müelliflerin - deri altının yüksek hücreli guddevi bünyeli konjonktival nesic tümörü - diye tarif ettikleri tümörleri bu kategoriye sokmak istemiştir.

1930 - *V. A.* in 279 uncu cildinde - *Morbus Darier* - başlığı altında neşrettiği mesaisinde: deri hastalıkları kitaplarında diskeratosik dermatoslardan sayılan bu hastalığın histopatolojisinde önemli noktaları aydınlatmıştır. Bu dermatozu ilk defa yazan ve inceleyen Darier ile ondan sonraki müellifler hastalığın Epidermis in anormal olarak hem erken hem de natam şekilde keratinleşmesiyle başladığını ileri sürmüşlerdi. Halbuki Hamdi bu hastalıkda nesic değişikliğinin daha önce ve başka tarzda başladığını meydana çıkardı. Biliyoruz ki normal ciltte basal hücreler yukarı doğru itilerek, yassılaşılarak ve etraflarında diken denilen interprotoplasmik köprücükleri hasıl ederekten Stratum spinosum u hasıl ederler. Hamdiye göre Darier dermatozunda ilk nesic bozukluğu bu dikenleşmenin meydana gelmemesidir. Bu sebeple hastalığın başladığı yer deri hastalıkları histopatolojisinde *Desmolyse* denilen manzarada gözükür. Hücre arası metabolizmasını temin eden interprotoplasma köprücüklerin ortadan kalkmasıyle de deri epitelinin hücre bağı bozulur ve degeneratif şekiller meydana gelir. Binaenaleyh Hamdiye göre diskeratos hadisesi ve Darier nin (graine) tabir ettiği unsurlar hastalığın başlangıcı ve sebebi değil bilâkis neticesidir. Hamdi Darier hastalığında *Perloide* ismini verdiği bir dégénératif unsur daha meydana çıkarmıştır.

1930 - *Zschr. f. Krebsf.* 30,6. Alman kanser mecmuasında *Pflanzenkrebs* (nebat kanserleri) başlığı altında neşrettiği mesaisi

kanserlerin ve alelûmum habis tümörlerin etiolojilerinin izahı bakımından önemlidir. O zamanlar başda Blumenthal olmak üzere müelliflerin bir kısmı kanserin yalnız başına mikroplarla meydana geldiğini iddia ediyorlar ve Bakterium tumefaciens ile nebatlarda elde ettikleri tümörlerle bunu teyid ediyorlardı. Hamdi Avrupadan getirttiği aynı mikrop suşlarıyla laboratuvarında sardunyalarda ve ortancalarda bu denemeleri tekrarladı. Hakikaten nebatın sakında mikropların şırınga edildiği yerde tumoral bir teşekkül görüldüğü gibi bu yerin üstünde de metastas manzarasında daha bir çok tümörler husule geliyordu. Fakat Hamdi bunlar üzerindeki sistematik tecrübe ve muayenelerine devam ederek bunların hakiki kanser tarzında olmayıp mikropların taharrüşünden husule gelmiş hyperplasik teşekkülden başka bir şey bulunmadıklarını meydana koydu. Netekim nebatlarda şırınga yerinde tabakai haşebiye ve kitabiye sakın dışına doğru bir tekessür gösteriyorsada hiç birisinde (atypie) ye raslanmıyordu. Metastas gibi görünen talî nodositeler de zerk noktasından nebatın sakında helezonî seyreden eviyeye dahil olmuş mikropların tutunabilmelerine müsait olan bilhassa tomurcuk yerlerinde yaptıkları tahriş ile yine o yerlerin hücrelerinin hyperplasik tekessürlerinden başka birşey değildi. Halbuki biliyoruz ki metastas diye iptidai tümörün kendi hücrelerinin eviye ile başka yere giderek oralarda da bizzat tekessürlerinden ileri gelen talî tümörlere denir. Bu suretledir ki biz ekseriya iptidai tümörü görmeksizin meselâ kafa kemiğinde yaptığı metastasi muayene ile böbrekde bulunan bir Grawitz tümörünü veya bir guddei derekiye tümörünü teşhis edebilmekteyiz. Hamdi denemelerine devam ile nebat tümörlerinin fizyolojik karakterlerinin de hakiki kanserlerden farklı olduğunu meydana çıkardı. Netekim nebatın toprağını zaifletince bu nodüllerin birdenbire küçüldüğünü ve hatta teneddüp ettiklerini müşahede etmişti..... Hamdinin bu denemeleri için bir çok saksıya ve nebata ihtiyacı vardı. Halbuki o zaman fakülte bütçesi çok dardı. Saksı vesaire satın alınamazdı. Onun için dekanın müsaadesiyle fakültenin bahçesinde mevcut olan çiçekler üzerinde ve imhası yapılmış dibi çıkık küvetler de tecrübesine devam etti. Hamdi sırası geldikçe - isterse herşey yapılır - der ve bu gibi imkânları araştırıp bularak dediğini isbata çalışırdı.

1930 - Baku da toplanan Rus tıp kongresinde - *sois - disant le cancer des plantes* - başlığı altında nebat kanserleri denilen ve kendisinin kanser olarak kabul etmediği teşekküller hakkındaki

tezini müdafaa etti. Hamdi kanser etiolojisinde farelerde de yapmış olduğu denemelere dayanarak yalnız başına ne mikrobun ne de taharrüşün kanser husulüne kâfi gelmiyeceği kanaatindeydi. İstidat ve başka amillerin de mevcudiyetine inanıyordu. Bugün de kanser etiolojisinde bundan başka birşey iddia edilemiyor. Nettekim Viyanadan Gerlach birkaç sene önce kanserde bir virus keşfettiğini ilân etti. Fakat aynı Virus la tecrübe edilen hayvanlardan yalnız bir kısmı kansere tutuldular. Japonlar kimyevî muharrişler kullanarak karaciğer kanseri elde edebildiler; fakat tecrübe alınan hayvanların yalnız bir kısmında kanser oldu. Demek muharriş de mikröp da yalnız başına kâfi olmayıp hayvanın kendinde de başka faktörlerin bulunması şarttır.

1931 - *Thymogene Geschwülste* başlığı altında *V. A. in 284* üncü cildinde thymus tümörlerinin genesisini üzerinde duruyor. Küçük hücreli thymus tümörlerinin mesenchymal morfoloji gösterdikleri halde originleri itibariyle epitelial olduklarından bunlara ne kanser ne de sarkom denilmeyip doğrudan doğruya *Thymocytom* adının verilmesini teklif ediyor.

1931 - *Schweiz. med. Wsch.* İsviçre haftalık tıp mecmuasında - *Recherches histologiques sur la granulomatoze maligne* - başlığı altındaki neşriyatında Lymphogranulomatoze da Sternberg hücrelerinin orijinlerinin lenf sinusleri epitelleri olduğunu iddia ediyor.

1932 - Aynı hastalıkda histopatolojik tetkiklerini daha etraflı olarak *Frankf. Zschr. f. Pathologie* nin 44 üncü cildinde neşretti.

1932 - *Zschr. f. Krebs*, alman kanser mecmuasında - *Insular-genetisches Pancreas carcinom* - Pancreas ın Langerhans adacıklarından neşet etmiş tümöre ait tedkikini neşretti.

1933 - *V. A. in 289* uncu cildin 2 nci nushasında - *Metaplasie des Basalzellenkrebses* - başlığı altında basal hücreli kanserlerin metaplasileri hakkındaki tedkiklerini yazdı.

1934 - *Zieglers Beitr.* nin 93 üncü cildinin 2 nci nushasında - *Chorioidepitheliomatoze Wucherungen verschiedener Epithelien* - başlığı altında uzviyette muhtelif epithellerin hatta deri epithelinin Chorionepithelium tarzında differentiation gösterdiklerini bildirdi. Bu suretle izah edilemeyen bazı ektopik Chorionepithelium ların genesisinin izahına çalışmak istemişti.

1934 - Budapeştede çıkan *Acta cancerologica* mecmuasında - *cancers des plantes comparé aux cancers des règnes animaux* - ismiyle bir makale neşretti.

1935 - Yine *Acta cancerologica* da - *Xanthom* - başlığı altında

bir mesai neşretti. Bu mesaisinde xanthom hücrelerinin genesisi üzerinde araştırmalar yaptı.

1935 - *Annal d'Anatomie pathologique* de - *Histogenèse des chorionepitheliomes ectopiques* - başlığıyla ektopik (chorionepitheliom)ların menşeleri üzerindeki histolojik araştırmalarını neşretti.

1935 - *V. A.* in 295 inci cildinin 3 üncü nüshasında - *Subepidermale Sarkoid* ler üzerinde neşriyat yaptı.

1935 - *Virchows Archiv* in aynı nüshasında (Bd. 295. H. 3) - *Suprascapulaere branchogene ventriculoide Cyste* - başlığı altında branchogen kistler üzerindeki histopatolojik tedkiklerini neşretti.

Hamdi bu son iki mesaisini yazdığı sıralarda Guraba hastanesinde çalışmaktaydı. 1935 yılı yaz ayları içinde birdenbire zayıflamaya başladı. Sesi kısılmaya rengi de manalı bir şekilde solmaya başlamıştı. Onun bu halini gören hastane arkadaşları endişeye düştüler ve kulak boğaz mütehassıslarına boğazını göstermesi için ısrar ettiler. Fakat Hamdi muayeneden kaçdı. Laboratuvarına çekilmiş sessiz sessiz uğraşüyor ve kendi sıhhati hakkında zihnine saplanan şüpheleri kafasından atmak için boşuna çarpışıyordu. Herkes gibi kendisi de bir hançere kanseri şüphesinden müthiş korkmuşdu. Nihayet zayıflık ve dermansızlığının son dereceye vardığı bir gün hastaneden evine dönemedi. Vücudundaki enerji birdenbire tükenmiş gibiydi. Başda hastanenin baştabibi Dr. Ömer Lütüfi olmak üzere bütün vefakâr arkadaşları yüksek bir vicdan ve fazilet sahibi ve ilim aşığı bir kütle ona koşdu. Hamdiyi hastanenin en güzel bir odasına yatırdılar. Hastalarını üzmemek için ellerinden gelen herşeyi yaptılar. Onun her arzusuna boyun eğdiler. Hastanın zararına olduğunu bildikleri halde ısrarına dayanamıyarak mikroskobunu, preparatlarını ve kitaplarını baş ucuna getirdiler. Hamdi bunları baş ucunda gördükten sonra sükûn buldu. Her türlü muayene ve tıbbî vesayaya arzı teslimiyet etti. Kendisinde iki taraflı kavernili akciğer tuberkülozu ile birlikte Diabet olduğu ve ses kısıklığının da tali bir Larynx tuberkülozundan ileri geldiği tesbit edildi. Daha itinalı bakılması için Heybeliada sanatoryomuna kaldırıldı. Orada da kendisine sonsuz hürmet ve muhabbet gösteren kadirşinas meslekdaşları tarafından eller üstünde bakıldı.

Fakat vücudunu kemiren bu hastalıkla Hamdi günden güne ilerleyen kaşeksi içinde ve hayatı gibi mütevazi ve sessiz yanan bir mum gibi eridi bitti..... Altı sene evvel öldüğünün sabahı son su yudumunu ağzına akıtan sanatoryom asistanı Dr. Osmana - oğlum, hayatta daima çalışınız ve hiç bir karşılık beklemeden daima iyilik yapınız, işte insanlığın sonu budur - diyerek fanî hayatına gözlerini kapadı. Kadirşinas Gülhane mektebi onun cenazesini kaldırmak ve eski emektarına son hizmetini ifa etmek için hummalı bir isticâl gösterdi. Genç tıbbiyeliler cenazesini parmakları ucunda taşıyarak acı göz yaşlarıyla ebedî istirahatine götürdüler.

Hamdinin ölürken ağzından dökülen son sözler kendi hayatını ifade eden bir formül ve hayatta hiç değişmez bir hakikattir. Çünkü o yalnız çalışmış ve şahsına ait maddî manevî hiç bir menfaat gütmeksizin çalışmak için çalışmıştı. Mesleğinde zamanının bütün terekkiyatını adım adım takib etmişti. Her türlü müşkülât ve vesaitsizlik içinde çalışmasını garbın temposuna uydurmak için en son enerjisini sarfetmiş ve beklendiğinden de fazla muvaffak olmuştu. Sonra Hamdi şahsından başkasını ve bilhassa mensup olduğu türk milletini ve memleketini her şeyden üstün tutmuş yüksek ruhlu bir insan olduğunu da göstermişti. Bir memleket kültürünün yükselişinin o memlekette yetişen büyük adamlar sayısıyle belli olacağını Hamdi çok iyi biliyordu. Bu sebeple kıymetli eserleriyle yabancı ellerde türk ilmini, türk kültürünü inandırmaya uğraşmış ve yine bu eserleriyle ölümü de yenmişti. Çünkü Hamdi yalnız öldüğü sene Breslau da toplanan patoloji kongresinde kongre reisinin — cemiyetimiz Hamdi gibi kıymetli bir unsurunu kaybetti, onun aziz ruhu için bir dakika sükûn ile ayakta duralım — dediği sözlerde kalmamıştır. O kültür memleketlerinin bir çok kitaplarında, bütün Türk tıb aleminde ve büyük Türk milletinin kadirşinas kalbinde ebediyen yaşayacaktır.

HAMDİNİN ESERLERİ

- 1904 — Die histologischen Veränderungen der Lymphdrüsen bei der Pest des Menschen Inaug. - Diss. Leipzig 1904. u. Zschr. f. Hyg. u. Inf. Krkh. 48, 1904.
- 1907 — Melaninpigmentierung und epithelialer Ursprung des Melanoblastoms. (Gemeinsam mit Wietnig.) Ziegl. Beitr. 42, 1907.

- 1916 — Ergebnisse der Immunisierung gegen Typhus exanthematicus. Zschr. f. Hyg. u. Inf. Krkh. 82.
- 1926 — Aorto - oder Phytobezoarfälle beim Menschen. Dtsch. med. Wschr. 50. 1926 u. Dtsch. Zschr. f. Chir. 231, 5, 6, 1931.
- 1926 — Akanthoxis nigricans sin. Virch. Arch. 263.
- 1927 — Über drei seltene Bauchfellgeschwülste. Ziegl. Beitr. 78, S. 249. (Gemeinsam mit Loutfi u. Şevket.)
- 1927 — Praecancorose Dermatosen. Verhdl. d.D.P. Gesellschaft, XXII.
- 1929 — Lepratuberkuloide. Ziegl. Beitr. 81.
- 1929 — Coelothelcioina epicardii multiplex. Verhdl. d. D. P. Gesellschaft, XXIV.
- 1930 — Endothelioma peritheliale bulbi pilosum. Zschr. f. Krebsf. 32, 4.
- 1930 — Morbus Darier. Virch. Arch. 279, 1.
- 1930 — Pflanzenkrebs. Zschr. f. Krebsf. 30, 6.
- 1931 — Thymogene Geschwülste. Virch. Arch. 284, 1.
- 1931 — Recherches histobacteriologiques sur la granulomatose maligne Schweiz. med. Wschr. 1931/2. u. Frankf. Zschr. f. Pathol. 44. 1932.
- 1932 — Insulargenetisches Pankreaskarzinom. Zschr. f. Krebsf. 37, 3, 4.
- 1933 — Metaplasie des Basalzellkrebses. Virch. Arch. 289,2.
- 1934 — Chorioidepitheliomatöse Wucherungen verschiedener Epithelien. Ziegl. Beitr. 93,2.
- 1934 — Cancer des plantes comparé au cancer des règnes animaux. Acta cancrologica I, 1. Budapest 1934.
- 1935 — Xanthème. Acta cancrologica. 1, 5, 6. Budapest.
- 1935 — Histogenèse des chorioépithéliomes ectopiques. Annales d'anatomie pathol. XII, 5.
- 1935 — Subepidermale Sarkoid. Virch. Arch. 295, 3.
- 1935 — Suprascapuläre branchiogene ventriculoide Cyste. Virch. Arch. 295, 3.
-